

УДК 808.3

Холодинська С. М.

**«ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ ПОЕТЕСИ
(ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Розглянуто драматургію Лесі Українки як вираження її філософсько-естетичних поглядів (на прикладі драми-феєрії «Лісова пісня»). Зазначено, що унікальність структури цього твору надає багатий матеріал для його різноманітних інтерпретацій, у тому числі в різних поліфонічних видах мистецтва (опері, балеті та кінематографії).

Ключові слова: синтез мистецтв, драма-феєрія «Лісова пісня», інтерпретація.

Рассматривается драматургия Леси Украинки как выражение ее философско-эстетических взглядов (на примере драмы-феерии «Лесная песня»). Определено, что уникальность структуры этого произведения дает богатый материал для его различных интерпретаций, в том числе в разных полифонических видах искусства (опере, балете и кинематографе).

Ключевые слова: синтез искусств, драма-феерия «Лесная песня», интерпретация.

Dramaturgy of Lesia Ukrainka was researched as expression of her philosophical and aesthetical views (as exemplified by her drama extravaganza The Forest Song). It was pointed out that uniqueness of this work structure provides abounding material for its varied interpretations, particularly in different polyphonic arts (opera, ballet, cinema).

Keywords: synthesis of arts, drama-spectacular «The Forest Song», interpretation.

Кожний великий митець належить не тільки своїй епосі. Художні образи, створені автором, переживають його і стають надбанням майбутніх поколінь, цілих народів, які щораз трактують, інтерпретують їх по-своєму, по-сучасному. Проте ці добутки не втрачають своєї актуальності й у наші дні, а нові інтерпретації щораз допомагають відкрити нові шари думок, почуттів, проблем, що були покладені автором у свій витвір.

До митців, які збагатили не тільки національну, але й світову духовну культуру, безперечно, належить Леся Українка (1871–1913), яка ввійшла у свідомість кількох поколінь як символ незламності й боротьби, як мужня і принципова особистість. Хоча її життя обірвалося дуже рано (у 42 роки), вона встигла виявити свій таланти у багатьох жанрах літературної творчості: у поезії, драматургії, прозі, перекладах, літературній критиці й публіцистиці.

Творчість Лесі Українки припала на один із найскладніших, але у той же час найцікавіших періодів в історії України – періодів, коли нація переживала переламні процеси в усіх сферах духовного життя. Українська література кінця ХІХ – початку ХХ століття перебувала під впливом філософських концепцій

О. Конта, А. Шопенгауера і Ф. Ніцше, завдяки яким формувалися ідеї українського модернізму. Філософська основа літератури була досить різноманітна, часто суперечлива, як і сама література, але саме це й уможливило глибину сприйняття життя і трансформується у творчість. Для митців цього періоду очевидно, що творчість ґрунтується не лише на пізнавальному, а й на емоційно-моральному аспектах світоставлення. Так, об'єктом інтересу модерністів стають не реальні картини життя, а позасвідоме, тому в їхніх творах розвиток і логіка емоцій не залежать від зовнішнього світу. Активною суспільною і творчою силою виступала демократична інтелігенція, ідею самореалізації якої демонстрував декаданс. Однією з визначальних складових світогляду декадансу став індивідуалізм із властивим йому культом цінності та значущості кожної індивідуальності з її окремим неповторним світом.

Кожна переламна доба приводить до нових художніх шукань. Так, поряд із модернізмом наприкінці ХІХ – початку ХХ століття продовжують існувати напрямки, що раніше домінували в літературі: реалізм і натуралізм. У цей період формується соціально-психологічний і філософсько-психологічний реалізм. Спільною рисою всіх реалістичних течій є посилена увага до внутрішнього світу людини. При цьому, звичайно, кожен письменник використовував свої художні засоби для відтворення психологічного життя людини. Слід особливо зазначити, що тепер автори прагнули передати не тільки психологію окремих станів людини, але й сам процес психології, тобто еволюцію або деградацію особистості. Таким чином, наприкінці ХІХ – початку ХХ століття досягненням усього процесу розвитку літератури є глибокий психологізм.

Українські письменники кінця ХІХ – початку ХХ століття також усвідомлювали, що звичні літературні форми вже застаріли, однак продовжували їх використовувати поряд із новими. Результатом взаємодії реалістичного і романтичного типів художнього світосприймання і є український модернізм, у якому головним естетичним об'єктом уваги стає внутрішній світ самого митця, творця. У свою чергу, декаданс виступає за свободу мистецтва, під якою розуміється свобода від дійсності. Однією із найбільш яскравих течій модернізму в українській літературі був символізм, в основі якого лежить уявлення про два світи: матеріальний та ідеальний, завдяки чому мистецтво цінувалося вище за життя.

Як уже зазначалося вище, творчість Лесі Українки припала на переламний період, тому в ліриці поетеси переважає естетика романтизму, що надалі перевтілюється в неоромантизм (за визначенням самої Лесі – «новоромантизм»), основоположником якого в українській літературі й стала поетеса. В її творчості з'являється новий тип героя – не тільки борця, але й

мислителя, мрійника. Саме ідеї романтизму, починаючи з кінця XIX століття, сприяли цілісному пізнанню світу, проголошували свободу особистості, що припускала й суспільну свободу. У концепції світу романтиків мистецтво завжди відіграло першорядну роль. Саме тому тема митця, творця, а також тема творчого натхнення є однією з провідних у романтизмі. У творчості Лесі Українки всі ці мотиви також стоять на першому місці.

В історії української літератури й театральної культури драматургія Лесі теж відкрила нову сторінку. Її драматичні твори є породженням нової доби, а це вимагало створення оригінальних жанрових форм. Раніше в українській літературі переважала соціально-побутова драма. Поява проблемної філософської й психологічної драми у творчості поетеси свідчила про подальший розвиток української драматургії і театру.

Як відомо, Леся Українка була дуже музикальною особистістю. Якби не її хвороба, могла стати великою піаністкою. Але на все життя вона зберегла любов до народних пісень, які сама збирала й записувала. Навіть свої вірші Леся називала піснями («На крилах пісень», «Невільницькі пісні» – такі назви давала своїм книгам або циклам). Музичний принцип покладено і в основу циклу «Мелодії», що належить до жанру інтимної лірики поетеси. Сам заголовок свідчить про важливість музики, про схильність автора до синтезу мистецтв: поезії й музики. З музикою пов'язаний і ліричний цикл «Сім струн», написаний поетесою в 1890 році.

В історії світової літератури можна знайти чимало прикладів, коли музика була для письменника могутнім і дійовим імпульсом творчості. Яскравим свідченням цього є життя і діяльність М. Лермонтова, І. Тургенєва, О. Блока, Р. Ролана, Ф. Лорки, П. Тичини та ін. У цьому ряду славетних імен одним із перших стоїть легендарне й безсмертне ім'я великої української поетеси.

У 1911 році в Кутаїсі Леся Українка створює своєрідну філософсько-поетичну притчу про життя – драму-феєрію «Лісова пісня». Ностальгія, що не залишала поетесу на чужині, стала поштовхом до написання драми. «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними, – писала Леся до матері. – А то ще й здавна тую мавку „в умі держала”... Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов „слухний час” – я й сама не збагну чому. Зачарував мене сей образ на весь вік» [4, с. 610].

Багато дослідників зверталось до творчості поетеси. Серед них відомі українські критики та літературознавці М. Зеров, В. Петров, О. Білецький, А. Ніковський та ін. Але все це стосувалося переважно поетичної спадщини Лесі. Творчість великої поетеси розглядалась із різних аспектів. Багато матеріалу накопичено зокрема й про її шедевр – драму-феєрію «Лісова пісня». Нещодавно професор В. Агеєва здійснила літературні доробки щодо інтерпретації драми. Мета ж нашого дослідження – здійснити естетичний аналіз

«Лісової пісні» у межах проблеми синтезу мистецтв.

Леся Українка була не єдиною, у чий творчості знайшло відображення натхнення сил природи і звеличування творчої засади в людині. Як уже зазначалося вище, на початку ХХ століття ці тенденції виявилися у вигляді літературно-художніх напрямів – неоромантизму та символізму. У зв'язку із цим варто згадати «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «У неділю рано зілля копала...» О. Кобилянської, фантастичні утопії О. Олеся і С. Черкасенка. У західноєвропейській літературі подібних тем торкалися М. Метерлінк та Г. Гауптман, у російській – В'яч. Іванов, А. Бєлий, К. Бальмонт, О. Блок. Як відзначав М. Зеров, «стара романтична нота, прославлення матірнього лона природи, почуватється в рядках „Лісової пісні”, а дядько Лев з його словами: „...що лісове, те не погане, сестро, Усякі скарби з лісу йдуть...”, безперечно, признається до романтичного світовідчуття» [2, с. 396]. Головна героїня «Лісової пісні», Мавка, – сама частина природи, тому теж завжди відкликається про неї як про живу, одухотворену істоту. Так, під час розмови з Лукашем вона говорить: «Німого в лісі в нас німа нічого». Принцип «живої природи» стає провідним у драмі-феєрії.

«Лісова пісня» Лесі Українки є не просто вершиною всієї її творчості. Вона є логічним завершенням творчих шукань поетеси, тому тісно пов'язана з попередніми віршами й поемами. На це вказує і той факт, що й у процесі створення твору, і після цього автор шукає найбільш точного визначення жанрової природи твору: «драма-фантазія», «драма-поема»; потім, у листі до матері від 20 грудня 1911 р. – «драма-казка: звучить незграбно», – на думку автора, «драма-феєрія: те, та не те». Це, дійсно, не звичайна драма, це драма-пісня, що звучить як наспіви сопілки Лукаша, як глибока, мудра й у той же час зворушлива пісня замисленого поліського лісу, що зачарований красою Мавки. «Лісова пісня» – це «пісня пісень» не тільки самої Лесі Українки, але й усієї української драматургії, твір, який багато дослідників творчості поетеси називають Лесиним словом – «дивоцвіт».

Український літературознавець В. Агеєва посилається на точку зору відомого українознавця В. Петрова, який у передмові до 12-томного нью-йоркського видання творів поетеси зазначав: «Як видно із самої назви, „Лісова пісня” – „пісенна драма”. Пісня не тільки супроводжує п'єсу, не тільки виступає зовнішнім проявом дії, не тільки акомпанує дії, але й становить сутність драми. У пісні та з піснею народилася драма Мавки. Пісня розбудила Мавку від зимового сну, викликала в неї любов, привела її з лісу на людські стежини, змінила її, дала їй людську душу, навчила її любити страждання, загубила і, загубивши, врятувала Мавку. З „духу музики” народилася трагедія Мавки» [1].

Поетеса написала цю поему-драму з великим захопленням за десять днів.

Це був період, коли вона «уночі не могла спати, а вдень – їсти». У «Лісовій пісні» Леся Українка відтворила близькі їй картини природи, намагаючись осягти нерухомий закон її буття: від життя через смерть до нового життя. І хоча існування природи саме по собі не давало відповіді про сенс буття, воно говорило про його плинність і мінливість, а також про те, що людина і все її життя є одним із проявів буття Великої природи. Тому головною темою твору є прославлення могутніх творчих сил природи, над якою не владне небуття. І навіть коли страшна примара небуття – «Той, що в скалі сидить» – повів Мавку в країну вічного спокою й безмовності, ми усвідомлюємо, що це небуття відносне. І сама Мавка знає, що вона «жива і буде жити вічно», тому що в неї «є в серці те, що не вмирає». Тому, із приходом нової весни, коли в усій природі відбувається процес відновлення, Мавка знову повернеться до життя. Тому що небуття абсурдне для Мавки, як немислима й абсурдна природа без руху.

Драма-феєрія «Лісова пісня» дуже музична не тільки за назвою, але й за своєю суттю. Музика не просто звучить протягом усієї п'єси, вона стає головним персонажем, центром симетрії всієї циклічної дії. Леся Українка настільки надавала музиці великого значення, що як додаток до п'єси додала записи народних волинських мелодій, які за сюжетом повинен грати на сопілці Лукаш.

Поетеса дуже скрупульозно ставилася до цього твору не тільки щодо музичного супроводу, але й у підборі костюмів для своїх персонажів, яких уявляла собі тільки в поліському вбранні і ні в якому іншому більше. Вона навіть хотіла дати докладні вказівки режисерам, які збиралися ставити «Лісову пісню»: «Так само я могла б подати поради й щодо костюмів, як я собі їх уявляла (виписувати те все в ремарках було б незугарно, бо в сій речі і ремарки мають свій „стиль”, а не тільки „служебне значіння”» [4, с. 621].

У композиції «Лісової пісні» переплітаються два світи: світ природи та її фантастичних істот із реальним світом звичайних людей. На перший погляд, усіх персонажів п'єси можна поділити на фантастичних і реальних, між якими існує певний конфлікт, але це не найголовніше в драмі. Головний же конфлікт драми полягає в боротьбі за світле, гармонічне й щасливе життя, за високу мрію, за красу й вірність. У той же час засуджується буденність, застій, тупість, сірість і відсталість. Це стосується як світу людей, так і світу природи. Адже і серед фантастичних персонажів є темні сили. І все-таки ці два світи поєднує прагнення до світлої мрії, прославлення творчого початку.

Саме завдяки тому, що природа в «Лісовій пісні» є не просто тлом, а виступає як дійова особа, представлена окремими символічними персонажами, у побудові поетичної драми помітна певна симетричність. Слід зазначити, що Леся Українка однією з перших в українській літературі зобразила природу як дійову особу в п'єсі. Вона взагалі у своїх поетичних творах велику увагу

приділяла зображенню природи, пейзажу. Як відомо, поетеса, крім поетичного таланту, мала ще талант музикальний і художній. Тому її поезія так музична й мальовнича однаково.

Тема нашого дослідження присвячена синтезові мистецтв. П'єса Лесі Українки «Лісова пісня» становить яскравий приклад такого синтезу. Багато дослідників її творчості бачать у цьому творі сценарій для сучасного кінофільму – такі докладні її ремарки щодо постановки цієї драми. З кінофільмом драму зближує й те, як автор зображує пейзажі. Вони не статичні, у природі відбуваються насамперед часові зміни, що виявляються в зміні фарб, звуків. Як і в кіно, за допомогою монтажу можна скоротити, стиснути час, що створює певну умовність, так і в драмі природа набуває дуже швидких змін. Так, наприклад, у першій дії за один вечір зустрічі Лукаша з Мавкою у природі відбуваються такі зміни, що в реальному житті проходять протягом трьох весняних місяців.

Можна відзначити ще один цікавий момент. Різні персонажі в п'єсі час сприймають по-різному. Саме вихід фантастичного часу за межі реального надає йому філософського значення. Поняття часу в «Лісовій пісні» дуже тісно пов'язане і з життєвим шляхом Лукаша. Життя Лукаша, його колобіг – це важкий шлях пізнання істини шляхом змінення самого себе.

У драмі-феєрії Леся Українка користується принципом психологічного паралелізму. Людина – частина природи і її почуття, у нашому випадку любов Лукаша й Мавки, мають відображення, відгук у буйних фарбах весняної природи. Мавка набагато глибше, ніж Лукаш, розуміє зміст творчого початку в людині. І в розмові з Лукашем, який недбало ставиться до свого таланту, зауважує: «Не зневажай душі своєї цвіту, Бо з нього виросло кохання наше! Тієї цвіт від папороті чарівніший, Він скарби творить, а не відкриває...» [5, с. 257]. Таким чином, «Лісова пісня» Лесі Українки – це гімн творчості, що піднімає талант і мистецтво на вищу сходинку.

Як уже було зазначено вище, почуття головних героїв мають відгук у природі, яка їх оточує. Так, із зів'яненням у природі відбувається й охолодження почуттів Лукаша до Мавки. Чим сумніше на душі в Мавки, тим сумніша й природа. І доти, поки Лукаш не повернеться до Мавки, у природі не буде яскравих фарб. Дуже точно поетеса малює угасання фарб лісу: «Починається хворе світання пізньої осені». Звуки теж перетворюються: якщо раніше співали солов'ї, то тепер «стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пущики». Кульмінацією же таких змін стає перевтілення Лукаша. І, нарешті, на тлі зимового пейзажу Лукаш, який повернувся завдяки Мавці в людський вигляд, замерзає. Однак коли Лукаш згадує про колишнє щастя, про Мавку, у природі теж відбуваються зміни – наприкінці драми зимовий пейзаж снігопаду змінюється весняним цвітінням.

Для реалістичного опису різних пір року в «Лісовій пісні» Леся Українка користується різноманітними фарбами. Крім того, кожен персонаж має свою «колірну гаму»: колірна характеристика фантастичних персонажів відповідає відтінкам тієї стихії, яку вони представляють. Перелесник символізує вогонь, тому його одяг червоного кольору. Одяг Водяника мають забарвлення мулу. «Той, що греблі рве» зображується всілякими відтінками води – «від каламутно-жовтої до ясно-блакитної і поблискує гострими золотистими іскрами» залежно від пір року. Відповідно до цього ж змінюють свій одяг і представники лісу. Найбільш яскравий персонаж у прямому й переносному значенні – Мавка. Навесні її вбрання має яскраво-зелений відтінок, колір молодого листя, а на свято осені вона надягає плаття в золотих і пурпурових тонах. Навіть очі Мавки постійно змінюють колір. Так, Лукаш дивлячись Мавці в очі, здивовано викликає: «...зелені... а були, як небо, сині... О! Тепер вже сиві, Як тая хмара... ні, здається, чорні, Чи, може, карі...» [5, с. 224]. Узагалі вся творчість поетеси пронизана музичністю та колоритом, а в більшості її творів колір і музика, зливаючись, набувають глибокого символічного значення.

Створюючи образи своїх персонажів, Леся Українка також приділяла велику увагу їхній пластичній характеристиці. Тому рухи кожної «сили» природи нагадують їхню рідну стихію. Характер героїв дуже тонко відображається також у ритміці їхньої мови.

І, звичайно ж, «Лісова пісня» неможлива без пісні, точніше, музики. Як уже згадувалося вище, поетеса сама відбирала для поезії народні мелодії. Але вони не повинні були звучати спонтанно, хаотично. Музика виражає почуття Лукаша до Мавки, тому звучить у ті моменти, коли слова безсилі.

У своєму чудовому творі Леся Українка хотіла показати, що гармонійне поєднання людини з природою позитивно впливає на обох. Крім того, природа в «Лісовій пісні» символізує вічно живу, творчу силу, що здатна розбудити в людині дух творчості. І саме цей процес – постійного відновлення природи, її постійного відродження, процес, у якому ніколи й ніщо не гине просто так, а переходить з одних форм в інші, так, що кінець одного життя стає початком іншого, – відбився в образі головної героїні. Мавка перетворюється на вербу, що горить вогнем, але не гине: «Легкий, пухкий попілець Ляже, вернувшись, у рідну землю, Вкупі з водою там зростить вербицю, – Стане початком тоді мій кінець» [5, с. 300].

Образ Мавки в «Лісовій пісні» утілює естетичний ідеал поетеси. А сама Мавка є символом прекрасної мрії, поезії, краси, нетлінних духовних цінностей. Тому не випадково саме Мавка є втіленням музикальності, граціозності й пластики, а поетична характеристика її відрізняється особливою мелодійністю, що відповідає її ліричному образу. А «пісенна» назва поеми має своє

відображення у звуках лісу, що переплітаються з мелодією голосу Мавки.

Образ Лукаша – драматичний. Він не зміг зрозуміти самого себе, не зумів знайти мету свого життя. Маючи талант митця, не зміг оцінити скарбів своєї душі. У цьому й полягає його трагедія. Але поетичний талант Лукаша відразу відчула Мавка. Чутливість допомогла їй побачити й ті зміни, що почали відбуватися з її коханим, побачити, що його засмоктує болото буденності. Але вона ні в чому не звинувачує Лукаша, а тільки шкодує про те, що він не може «своїм життям до себе дорівнятись». Саме через взаємини Мавки й Лукаша Леся Українка розкриває тему мистецтва, що хвилювала поетесу протягом усієї її творчості та втілилася в багатьох поетичних і драматичних творах. А образ Лукаша, таким чином, є збірним, що символізує творчі можливості українського народу. Людина ніколи не перестає мріяти, діяти. І саме остання мелодія, яку виконує Лукаш на сопілці у фіналі п'єси, свідчить про те, що вбити мрію не можна, вона буде жити вічно.

Фінал п'єси тому й сприймається оптимістично, що автор вірить у необмежені творчі можливості людини. І це не просто віра, це суть філософії Лесі Українки. Вона вважала, що людина тільки тоді зможе розкрити свій творчий потенціал, коли скине соціальні пута, коли зникнуть міщанство, сірість та обмеженість.

В історії української літератури «Лісова пісня» має величезне значення, тому що височить над тогочасними творами, у яких пропагувалася ідея «мистецтва для мистецтва». Українська драматургія перебувала в занепаді, п'єси писалися під смаки буржуазної публіки. Якщо багато популярних творів того часу прагнуть повернутися до світу природи, щоб відвести від проблем самої людини, її соціальної сутності, умов буття, то Леся Українка у своїй творчості демонструє мудрість своїх персонажів, їхнє протистояння реальній буденності.

На жаль, поетеса так і не встигла побачити свою драму на театральній сцені. У 1912 році «Лісову пісню» збирався поставити Г. Садовський, тоді ж був отриманий дозвіл від цензури на постановку. Але до постановки справа не дійшла. Леся Українка дуже хотіла побачити свою «Лісову пісню» на сцені, але в той же час дуже побоювалася цього, хвилюючись не за провал п'єси, а за неправильну інтерпретацію її драми-феєрії. Вона боялася, «щоб там часом чого не „співнили“, намагаючись улегшити постановку», боялася «переміни мрії – у бутафорію». Саме тому вона забороняла режисерам вносити будь-які зміни при постановці «Лісової пісні» без погодження з нею особисто.

«Лісова пісня» – не звичайна «драма-феєрія», тому її постановку на сцені здійснити не так вже й просто. Справа в тім, що саму поетесу не цілком влаштовувало визначення жанру «Лісової пісні» як «феєрії». На її думку, німецьке «Marchendrama» підійшло б краще, але українське «драма-казка»

звучало занадто просто, а головне, не передавало змісту твору, його філософської глибини за одночасної простоти стилю. А для Лесі Українки було дуже важливо передати саме глибину змісту, а не різні театральні ефекти, що звичайно використовувалися під час постановок феєрій. Таким чином, дослідники творчості поетеси визначають «Лісову пісню» як проблемну філософську драматичну поему, як новий жанр, створений Лесею Українкою.

На думку канадського українознавця А. Стебельської, поетеса вклала у свою чудову драму-казку «вічні, життєві, сугубо трагедійні, універсальні конфлікти, з яких найчільніші проблеми – це Смерть – Життя, Дочасність – Вічність, Матерія – Ідея. Пересічна людина, життя якої переповнене суєтою та дочасними дрібницями, – творча людина, яка своїм духовним зусиллям має право собі заробити на безсмертя» [3, с. 253].

В українському мистецтві ХХ століття п'єса «Лісова пісня» знайшла втілення в різних поліфонічних видах мистецтва, таких, як опера, балет, кінематографія. Це вказує на унікальність і багатоплановість цього твору, а також на синтетичність мислення великої поетеси.

Література:

1. Агеєва В. П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації : монографія / В. П. Агеєва. – [2-ге вид., стеротип]. – К. : Либідь, 2001. – 264 с.
2. Зеров М. Леся Українка // Твори : у 2 т. / М. Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – 396 с.
3. Стебельська А. «Лісова пісня» – серце творчості Лесі Українки / А. Стебельська // Зб. наук. пр. / Канадське товариство ім. Т. Г. Шевченка. – Торонто, 1993. – С. 253–263.
4. Українка Леся. Листи 1881–1913 рр. // Твори : в 5 т. / Леся Українка. – К. : Держвидаг. 1956. – Т. 5. – 863 с.
5. Українка Леся. Лірика. Драми / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1986. – 415 с.